St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
Faculty of Economics

ОБРАЗОВАТЕЛНАТА ИНТЕГРАЦИЯ КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ НА УЯЗВИМИ ГРУПИ В РУРАЛНИТЕ РАЙОНИ

EDUCATIONAL INTEGRATION AS A TOOL FOR SOCIAL INCLUSION OF VULNERABLE GROUPS IN RURAL AREAS

Сияна Василева
Siyana Vasileva

Пламен Патарчанов
Plamen Patarchanov

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – София
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract: Educational integration is being established as a key tool for the social inclusion of vulnerable groups, including ethnic minorities, children from socially disadvantaged families, migrants and people with special educational needs. This study examines the role of the education system as a factor in overcoming social inequalities and in promoting equal access to quality education in rural areas. Emphasis is placed on the factors that influence social inequality and the role of educational integration.

Effective integration and coordinated efforts between educational institutions, social services, and local communities in these specific territories of the national space is crucial. Of particular importance is the preparation of teachers for working in a multicultural environment and the implementation of innovative pedagogical methods. At the same time, challenges such as segregation, lack of resources and insufficient institutional support are highlighted.

In conclusion, educational integration has the potential to contribute significantly to social inclusion but requires sustainable policies, targeted investments, and the commitment of all stakeholders in rural areas.

Keywords: educational integration; social inclusion; rural regions; vulnerable groups; inclusive education; equal access.

JEL: Z32

ВЪВЕДЕНИЕ

Нивото на образование е важно за всеки отделен човек, за неговия потенциал, възможности за развитие и шансове за успех. На национално, регионално и локално ниво равнището на образованието влияе върху скоростта на икономическото развитие и едновременно с това на останалите социални дейности. По тези и други причини се приема, че образованието е важно и то трябва да е колкото се може по-високо ниво. Развитието на руралните райони в условията на равнопоставеност в националното пространство, изисква получаването на конкурентно образование. (Патарчанов, 2009)

Руралните райони представляват специфични социално-териториални системи, характеризиращи се с ограничена достъпност до услуги, неблагоприятни демографски процеси и по-ниска степен на икономическа активност. В тези територии се наблюдават ясно изразени дисбаланси между централни и периферни райони, които водят до значителни различия в качеството на живот и възможностите за социална реализация (Радомирска, 2024). Тази дефиниция е особено релевантна за анализ на образователните услуги, тъй като руралния контекст често предполага ограничен достъп до качествено образование, по-висок риск от ранно отпадане от училище и необходимост от целенасочени политики за социално включване. В този контекст достъпът до образователни услуги се превръща в ключов фактор за преодоляване на социалната изолация и за насърчаване на социалното включване.

В рамките на социално-икономическите трансформации образованието се утвърждава като ключов фактор за намаляване на неравенствата и за насърчаване на социалното включване и устойчиво развитие. Особено ясно това се проявява в руралните райони, където съчетанието от демографски спад, ограничен достъп до услуги и икономическа периферизация създава предпоставки за задълбочаване на социалната изолация на определени групи от населението. В този контекст образователната интеграция се явява не само педагогически, но и пространствено обусловен инструмент за преодоляване на структурни дисбаланси. В съвременния научен дискурс то се разглежда не само като процес на придобиване на знания и умения, но и като стратегически инструмент за преодоляване на социалната изолация и маргинализация на уязвими групи.

Термините „рурален“ и „селски район“ често се използват взаимозаменяемо, но с нарастващото значение на международните изследвания и политики се откроява нуждата от по-прецизна терминология. Терминът „рурален район“ се предпочита, тъй като осигурява по-широка концептуална рамка, която включва не само традиционните селски селища, но и по-малките градчета и селищни единици, които не се определят като урбанизирани. Използването на „рурален район“ вместо „селски район“ позволява по-добро разграничаване на тези територии от урбанизираните и субурбанизираните райони, които притежават висока концентрация на население и икономически активности. (Радомирска, 2024).

Понятието „образователна интеграция“ придобива важно значение и се дефинира като процес на осигуряване на равен достъп до качествено образование и пълноценно участие в образователната система на всички социални групи, включително тези в риск от изключване (МОН, 2013).

В литературният преглед на публикациите, свързани с въпросите на образователната интеграция специално внимание заслужават проучванията на М. Грекова (2007 и 2018), които са фокусирани върху етническите малцинства и в частност децата от ромски произход в България. Изследват се ролята на етническите предразсъдъци, дискриминацията и сегрегацията, неравенствата и социалната (дез)интеграция, както и неуспешните политики при осъществяването на образователната интеграция. Проблеми на образователната интеграция на малцинствените етнокултурни общности в България изследва Бузов (2017).

Неравенствата в българското училище се изследват също от Миленкова (2009). Същият автор задълбочено проучва и причините за отпадането от училище (Миленкова, 2004). С подобна тематика са изследванията на Нончев, Мондон и Миленкова на причините за отпадане на децата от училище в България (2007), Тилкиджиев, Миленкова, Неделчева, Христова, Петкова и Милева (2009), които проучват отпадащите роми.

Изследването на ромите в образователната система в България привлича вниманието и на чужди автори като Танака (2000). На миграционния опит и нагласи към образованието на българските роми е посветено проучването на Черкезова (2018). Ролята на етничността и социално изключване на ромите в посткомунистическия период изяснява Томова (2006). Специфичен проблем изследва Янкова (2016), свързан с някои социални норми в ромските общности, които възпрепятстват достъпа на момичетата до образование и особено до средно образование. Интеграцията на деца от малцинствени етнически групи проучват Калоянова и Циркова (2014).

Образователната интеграция в руралните райони придобива особено значение поради факта, че уязвимите групи – включително етнически малцинства, деца от семейства с нисък со-

циално-икономически статус и ученици в риск от отпадане срещат множество бариери пред достъпа до образование. Научните изследвания показват, че липсата на достъп до качествени образователни услуги в малките населени места води до възпроизвеждане на социални неравенства и задълбочаване на маргинализацията (Кючуков, 2010).

Тези въпроси и техните регионалните и локални проявления в рамките на социално-икономическа география представляват изследователски фокус за автори като Патарчанов (1998). Насочени са към анализ на регионалното развитие на някои видове функционални райони (периферни и др.), някои тенденции и пространствени различия в социално-икономическите процеси. В тях се разглеждат руралните райони като динамични системи, в които достъпа до услуги, включително образователни е определящ фактор за тяхното развитие и социална интеграция. Според същия автор, човешкия капитал в България е пространствено диференциран, като периферните рурални райони са изложени на най-висок риск от социално изключване поради ерозия на образователната инфраструктура (Патарчанов, 2009). Проучванията на Пл. Патарчанов поставят акцент върху пространствената диференциация на социално-икономическите процеси и ролята на инфраструктурата за развитието на регионите (Патарчанов, 2017). Неговите анализи показват, че периферните райони са по-силно засегнати от процесите на маргинализация, което ги превръща в зони с повишена концентрация на уязвими групи.

На анализа някои пространствени модели в демографските процеси чрез клъстерен анализ за планиране на демографската политика е посветено проучването на Кастрева и Патарчанова (2021). С подобна тематика е изследването на геодемографски процеси и техните ефекти в локалното развитие на ниво община (Патарчанова, 2019). На социалното предприемачество като инструмент за социална политика и социално развитие на руралните райони е посветено проучването на същия автор (Патарчанова, 2019).

Особено място в анализа на уязвимите групи заемат етнокултурните фактори. Изследванията на Хр. Кючуков показват, че децата от етнически малцинства в руралните райони често се сблъскват с езикови и културни бариери, които ограничават тяхното участие в образователния процес (Кючуков, 2010). Това води до по-ниски образователни резултати и по-висок риск от преждевременно напускане на училище.

Уязвимите групи в руралните райони представляват сложен социален феномен, който се формира в резултат на взаимодействието между социално-икономически, културни и пространствени фактори. В съвременните научни изследвания уязвимостта се разглежда като динамично състояние, обусловено от неравномерното разпределение на ресурси, възможности и достъп до услуги. Този подход поставя акцент върху процесите на социално изключване, които са особено силно изразени в периферните и слабо развити територии.

Руралните райони са пресечна точка на множество проблеми, които ограничават и фрагментират общественото развитие в България. В България за такъв тип район се определя община, на чиято територия няма населено място, което да е с население над 15 хил. души, а гъстотата на населението е под 150 д./km^2 (Национална дефиниция за селски район 2023 – 2027). Те се характеризират със специфични демографски и икономически процеси, включително намаляване и застаряване на населението, миграционен отлив и ограничена икономическа активност. Тези тенденции са ясно изразени и в Пловдивска област, където редица общини като Лъки, Брезово и Садово се отличават с отрицателен естествен прираст и ниска гъстота на населението. Данните на Националния статистически институт показват устойчива тенденция към намаляване на ученическата популация в тези райони, което води до закриване или трансформиране на образователни институции (НСИ, 2023). Това от своя страна ограничава достъпа до образование и засилва риска от социално изключване.

Руралните райони в Пловдивска област представляват територии извън урбанизираните центрове, характеризиращи се с ниска гъстота на населението, икономическа структура с доминиращ първичен сектор, ограничена икономическа диверсификация и сравнително по-слабо развита социална и техническа инфраструктура. Те включват малки населени места – села и малки

градове, в които демографските процеси често се проявяват чрез застаряване на населението, отрицателен естествен прираст и миграционен отлив.

В рамките на Пловдивска област руралните райони обхващат значителна част от общините, без Пловдив, Асеновград и Карлово, като се отличават с вътрешнорегионални различия, обусловени от географското им положение, транспортната достъпност и социално-икономическото развитие (НСИ, 2024).

В регионален план, Пловдивска област демонстрира ясно изразени вътрешнорегионални различия. Докато общини като Марица и Родопи се възползват от близостта до големия урбанизационен център Пловдив, други – като Брезово и особено Лъки – остават силно периферни. Това пространствено разделение води до неравномерно разпределение на образователните услуги и създава условия за концентрация на уязвими групи в по-слабо развитите територии.

Актуалността на настоящото изследване се обуславя от необходимостта от анализ на връзката между образователната интеграция и социалното включване в условията на ясно изразени пространствени неравенства. В този контекст руралните райони се явяват ключова територия за изследване, тъй като съчетават редица неблагоприятни фактори, които ограничават достъпа до образование и възможност за социална реализация.

Цел и методология на изследването

Методология на изследването

В рамките на настоящото изследване се прилага комплексен метод от методологичен инструментариум, основан на интердисциплинарен подход. Този подход съчетава методи и концепции от социално-икономическата география, социологията на образованието и регионалните изследвания, като позволява разглеждане на образователната интеграция като част от териториалната организация на социалната инфраструктура.

Изследователският дизайн е изграден върху комбиниран подход, който включва количествени, качествени и пространствени (географски) методи на анализ. Количествения компонент се основава на обработка и интерпретация на статистически данни (НСИ, МОН). Чрез тях се анализират основни индикатори като обхват на учениците в образователната система, степен на преждевременно отпадане, съотношение между учители и ученици, както и териториални различия в достъпа до образователни услуги.

В заключение, предложеният методологичен инструментариум осигурява възможност за анализ на образователната интеграция като процес, който оказва съществено влияние върху социалното включване на уязвими групи в руралните райони. Комбинирането на различни методи и подходи позволява не само идентифициране на съществуващите проблеми, но и формулиране на обосновани препоръки за подобряване на образователните политики и практики.

Цел и задачи на изследването

Целта на настоящото изследване е да анализира образователната интеграция като инструмент за социално включване на уязвими групи в селските райони. За постигането ѝ се поставят задачи, свързани с: – изясняване на теоретичните основи; – анализ на състоянието на образователните услуги; – дефиниране на причините за отпадането от образователната система; идентифициране на основните фактори, влияещи върху състоянието и развитието на изследваните процеси в образователната система; тяхната ефективност.

По този начин изследването се вписва в по-широкия научен дебат за ролята на образованието в намаляването на социалните неравенства и предлага географска перспектива към проблем, който има ясно изразени пространствени измерения и значимо обществено отражение. За постигане на главната цел се формулира анализа на следните фактори, които обуславят социалното неравенство:

- Ранното отпадане от училище като индикатор за социално изключване;
- Етнокултурни различия на Пловдивска област;

• Социално – икономически статус;
• Териториална периферност и достъп до образователна инфраструктура.

Анализ на образователната интеграция като инструмент за социално включване на уязвими групи в руралните райони в Пловдивска област

Ранното отпадане от училище като индикатор за социално изключване

1. Въведение към проблема

Отпадането от училище представлява едно от най-сериозните предизвикателства пред образователните системи в съвременна Европа, като неговите проявления са особено изразени в руралните и периферните райони. В Пловдивска област този процес се характеризира с ясно изразена социално-икономическа и териториална обусловеност, което го превръща в ключов индикатор за социално изключване.

Според данни на Национален статистически институт (2023), преждевременното напускане на образователната система е пряко свързано с фактори като нисък доход, ограничен достъп до образователни ресурси и ниско образователно равнище на родителите. В регионален аспект тези зависимости се усилват от териториалната периферност и недостатъчно развитата образователна инфраструктура.

2. Състояние на отпадането в Пловдивска област

Анализът на данните от табл. 1. потвърждават, че отпадането не е изолиран феномен, а част от по-широк процес на социална маргинализация, в който най-съществена роля играят няколко фактора – бедност, миграция, езикова бариера.

Табл. 1. Индикатори за отпадане от училище в Пловдивска област

Показател	Стойност	Интерпретация
Отпаднали ученици	~430	Намаляваща тенденция
Деца извън обхват	~230	Потенциален риск
Дял на преждевременно напусналите	~9%	Над средните стойности
Основни причини	Бедност, миграция, езикова бариера	Структурни фактори

Източник: НСИ, 2023

3. Образователната интеграция като инструмент за превенция

В контекста на разгледаните проблеми, образователната интеграция се утвърждава като ключов механизъм за ограничаване на отпадането от училище. Тя включва комплекс от политики и практики, насочени към осигуряване на равен достъп до образование, преодоляване на езиковите и културните бариери, включване на родителите в образователния процес, създаване на приобщаваща училищна среда.

Етнокултурни различия

1. Етническа структура

Етническата структура на руралните райони в Пловдивска област се формира от три основни групи: българска, турска и ромска общност. Таблица 2. представя данните от „Преброяване от 2021“. Важно е да се подчертае, че това са данни за цялата област, но те имат пряко значение за руралните територии, защото при ромската общност в област Пловдив по-голямата част продължава да живее в села – през 2021 г. в градовете живеят 48,0% от ромите, докато при българската и турската група градските дялове са съответно 74,4% и 73,9%. (НСИ, 2021)

Табл. 2. Етническа структура в област Пловдив

Етническа група	Брой лица	Дял на отговорилите
Българска	513 249	86,7 %
Турска	39 585	6,7 %
Ромска	26 296	4,4 %
Други	5 004	0,8 %
Не могат да се самоопределят	1 220	0,2 %
Не желаят да отговорят	6 914	1,2 %

Източник: НСИ, 2021

В пространствено отношение етнокултурните различия не са равномерно разпределени. Турската общност е концентрирана главно в общините Кричим – 32,4%, Куклен – 29,2%, Асеновград – 24,4%, Първомай – 8,7% и Родопи – 6,0%; в тези пет общини живее над половината от турската етническа група в областта – 52,8%. Ромската общност е представена във всички общини без Лъки, като най-високи дялове са отчетени в Перущица – 22,6%, Карлово – 13,3%, Стамболийски – 13,2%, Брезово – 12,0%, Първомай и Раковски – по 9,8%. (НСИ,2021, схема 1).

2. Възрастова структура

Етнокултурните различия имат и ясно изразено възрастово измерение. При ромската група делът на децата от 0 до 14 години е 27,1%, при турската – 17,0%, а при българската – 12,3%. Обратно, делът на населението на 65 и повече години е най-висок при българската общност – 24,2%, при турската – 13,1%, а при ромската – 6,2% . Това означава, че в руралните райони ромската общност има по-млад демографски профил, което поставя по-силен натиск върху детските градини, училищата, социалните услуги и механизмите за образователна интеграция. (НСИ,2021, табл. 3.)

Схема 1. Териториални концентрации на етнокултурните общности в Пловдивска област

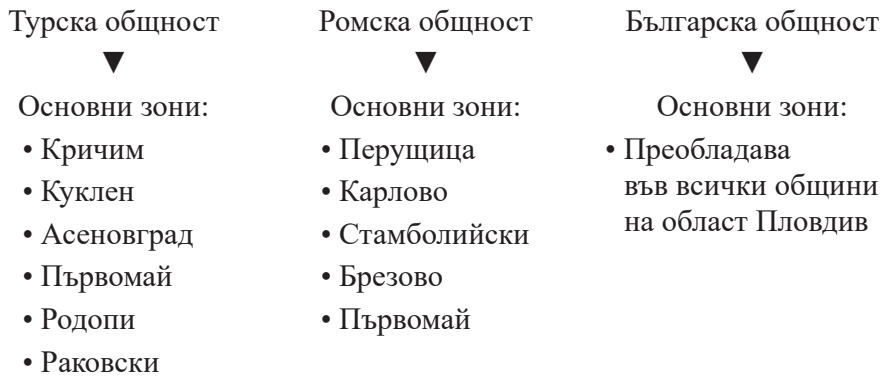

Табл. 3. Възрастова структура по етнически групи в област Пловдив

Етническа група	0-14 г.	15-64 г.	65+ г.
Българска	12,3 %	63,5 %	24,2 %
Турска	17,0 %	69,9 %	13,1 %
Ромска	27,1 %	66,7 %	6,2 %

Източник: НСИ, 2021

3. Образователна структура

Образователната структура на населението в руралните райони показва ясно изразена зависимост от социално-икономическите условия. Регионалните различия в образователната структура са пряко свързани с икономическата активност и инвестиционната привлекателност на даден

район. В по-слабо развитите територии се наблюдава концентрация на население с по-ниско образование, което ограничава възможностите за развитие. (табл. 4.)

Табл. 4. Образователна структура (25–64 г.)

Образование	България (%)	Рурални райони (%)
Висше	~30	10 – 15
Средно	~50	40 – 45
Основно и по-ниско	~20	35 – 45

Източници: НСИ, 2021

Най-съществените различия в образованието се наблюдава при различните етноси. При българската група лицата със средно и висше образование са общо 79,0%, при турската – 37,2%, а при ромската – едва 12,5%. Делът на лицата без образование е 3,7% при българската, 11,7% при турската и 21,7% при ромската група. Данните за децата извън образователния процес са особено важни: във възраст 7–15 години извън училище са 0,9% от българските деца, 11,3% от турските и 9,4% от ромските деца. (НСИ, 2021, табл. 5.)

Табл. 5. Образователни различия по етнос в област Пловдив

Показател	Българска група	Турска група	Ромска група
Висше образование	28.5 %	6,8 %	0,4 %
Средно образование	50,5 %	30,4 %	12,1 %
Без образование	3,7 %	11,7 %	21,7 %
Деца 7-15 г. извън образование	0,9 %	11,3 %	9,4 %
Неграмотни лица 9+ г.	0,5%	7,1 %	13,2 %

Източник: НСИ, 2021

Тези различия могат да бъдат обяснени чрез натрупване на няколко фактора: пространствена периферност, бедност, по-нисък образователен капитал в семейството, езикова бариера и ограничен достъп до качествени образователни услуги. Изследванията на Кючуков (2024 г.) върху ромските деца в рурален контекст показват, че езиковото развитие и усвояването на официалния език са ключови за училищната успеваемост, особено когато майчиният език не съвпада с езика на обучение.

4. Езикова структура

Езиковата структура на руралните райони в Пловдивска област се характеризира с ясно изразено доминиране на българския език, но и с устойчиво присъствие на турски и ромски майчин език в определени общини. Според НСИ майчиният език е „първият език, усвоен у дома в най-ранно детство“, а въпросите за етнокултурна принадлежност и майчин език при Преброяване 2021 са доброволни и основани на самоопределение. (табл. 6., фиг. 1.)

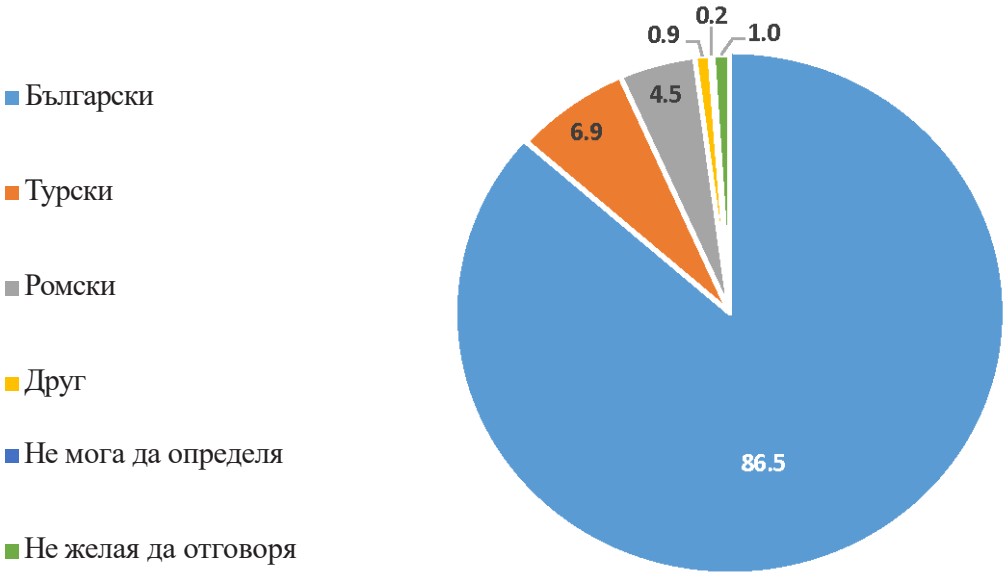
Табл. 6. Население по майчин език в област Пловдив

Майчин език	Брой лица	Дял на отговорилите
Български	498 281	86,5 %
Турски	39 581	6,9 %
Ромски	26 113	4,5 %

Друг	5 180	0,9 %
Не могат да се определят	965	0,2 %
Не желаят да отговорят	6 088	1,1 %

Източник: НСИ, 2021

В териториален план езиковата структура почти съвпада с етническата структура. НСИ подчертава, че разпределението по майчин език „до голяма степен е идентично“ с разпределението по етническа принадлежност. Това е особено важно общини с център село или малък град, където компактното населяване на отделни етнокултурни групи води до по-силно запазване на майчиния език в семейната и вътрешнообщностната среда.

Фиг. 1. Структура на населението по майчин език към 2021 година в област Пловдив
Източник: НСИ, 2021

От гледна точка на образователната интеграция най-съществен е фактът, че част от децата в руралните общности постъпват в училище с различна степен на владеене на български книжовен език (табл. 7.). Това не означава автоматично образователен дефицит, а показва наличие на билингвистична среда, при която езикът на семейството и езикът на училището невинаги съвпадат.

Табл. 7. Общини с по-силно изразено присъствие на турски и ромски майчин език

Община	Български	Турски	Ромски	Характеристики
Кричим	4 024	2 223	326	Висока езикова двуезичност
Куклен	3 455	556	556	Турски и ромски езиков компонент
Първомай	16 050	2 161	2 161	Смесена езикова структура
Раковски	21 603	2 548	2 548	Отчетливо ромско езиково присъствие
Стамболийски	14 012	92	2 257	Ромски език като значим фактор
Садово	12 193	375	1 144	Умерено ромско присъствие

Перущица	2 995	6	871	Висок дял на ромски език

Източник: НСИ, 2021

5. Религиозна структура на Пловдивска област

Религиозният състав на населението в Пловдивска област се характеризира с относителна стабилност и ясно доминиране на православието, но същевременно демонстрира вътрешнорегионална диференциация, обусловена от етническата структура и социално-икономическите характеристики. Тези особености следва да бъдат разглеждани като ключов фактор при анализа на образователната интеграция и социалното включване в руралните райони.

Според данни на Национален статистически институт (Преброяване 2021 г. табл. 8.), православието обхваща преобладаващата част от населението, което кореспондира с етническата доминация на българската общност. Ислямът е вторият по значимост религиозен компонент, характерен основно за турското население и част от ромската общност. Католицизмът заема специфично място в регионалната структура, концентриран предимно в община Раковски, докато протестантските деноминации са по-разпространени сред маргинализирани групи, особено в руралните райони.

Религиозната структура в областта показва ясно изразена териториална диференциация. В градските центрове, като Пловдив, се наблюдава по-висока степен на религиозен плурализъм, докато в селските райони религията е тясно свързана с етническата принадлежност и традиционния начин на живот. Тази взаимовръзка има съществено значение за процесите на социална интеграция и достъпа до образователни услуги, особено сред уязвимите групи (НСИ, 2023).

Табл. 8. Религиозен състав на населението в Пловдивска област (2021 г.)

Религия	Брой лица (прибл.)	Дял (%)
Православие	480 000	72 %
Ислям	65 000	9 %
Католицизъм	25 000	4 %
Протестантство	18 000	3 %
Без религия/ неопределили се	80 000	12 %

Източник: НСИ, 2021

Социално-икономически различия в руралните райони на Пловдивска област

Социално-икономическият статус на населението е сред водещите фактори, определящи образователната интеграция в руралните райони на Пловдивска област.

Данните на Национален статистически институт (НСИ, 2023) потвърждават наличието на ясно изразени социално-икономически различия между урбанизираните и руралните територии в Пловдивска област. Трансформацията на селищната мрежа в Пловдивска област и процесите на субурбанизация създават нови социални дистанции. В руралните общини около Пловдив се наблюдава концентрация на уязвими групи , които остават изолирани от икономическия динамизъм на центъра. Това обяснява защо въпреки близостта до Пловдив, интеграцията в околните села е трудна.

Според НСИ (2023), доходите на населението в руралните общини на областта остават значително по-ниски спрямо средните за страната.

1. Доходи и материални условия

Ниските доходи ограничават достъпа до образователни ресурси, което е ключов фактор за възпроизводството на социалните неравенства в образованието. Икономическият капитал на семейството е пряко свързан с образователните постижения на учениците (табл. 9.).

Табл. 9. Среден годишен доход на лице от домакинство (2023)

Тип район	Доход (лв.)	Отклонение
България	~9 800	-
Пловдивска област	~9 000	-8 %
Рурални райони	6 000 – 7 000	-25 % до -35 %

Източник: НСИ, 2023

2. Заетост и безработица

Социално-икономическите различия между регионите в България са основен фактор за диференциацията в достъпа до услуги, включително образование. Високата безработица в периферните райони води до икономическа нестабилност и по-ниска образователна мотивация сред младите хора. Въпреки относително стабилните стойности на безработица в областта, руралните райони се характеризират с по-високи нива. (табл. 10.)

Икономическите различия потвърждават тази зависимост. В област Пловдив коефициентът на заетост във възраст 15–64 г. е 68,6% при българската етническа група, но едва 27,0% при ромската; безработицата е 7,0% при българската и 36,8% при ромската група. Това показва, че етнокултурните различия в селските райони не са само културен феномен, а имат социално-икономически и пространствен характер.

Табл. 10. Равнище на безработица (%)

Район	Безработица
България	~5,2 %
Пловдивска област	~4,8 %
Рурални райони	8 – 12 %

Източник: НСИ, 2023

Териториална периферност и достъп до образователна инфраструктура в Пловдивска област

Териториалната периферност представлява ключов фактор, обуславящ социално-икономическите и демографските процеси в руралните райони. В контекста на Пловдивска област тя се проявява чрез пространствена изолация, ограничена достъпност до услуги и инфраструктура, както и чрез неравномерно развитие спрямо урбанизираните центрове.

В научната литература периферността се разглежда не само като географско отдалечаване, но и като комплексен феномен, включващ икономически, социални и институционални измерения (Патарчанов, 2018). Основни индикатори за периферност са отдаленост от урбанизирани центрове; транспортна достъпност; демографска структура; икономическа активност; достъп до образователна и социална инфраструктура.

1.Социално-икономически ефекти от периферността

1.1 Демографски процеси

Периферните райони се характеризират с отрицателен естествен прираст, миграция към, градски центрове, застаряване на населението. Според данни на Национален статистически институт (2023), в периферните общини на областта делът на населението над 65 г. надхвърля 25%, което е значително над средното за страната.

1.2. Икономическо развитие

Периферността води до ограничени инвестиции, ниска заетост, зависимост от аграрното стопанство. Това създава пространствена икономическа маргинализация, при която местните икономики остават слабо диверсифицирани.

1.3. Достъп до услуги и инфраструктура

Периферните рурални райони изпитват затруднения по отношение на образователна инфраструктура, здравни услуги, транспортни връзки.

В образователен аспект това води до, по-дълги разстояния до училище, ограничен, избор на образователни институции, риск от ранно отпадане (European Commission, 2023).

1.4. Териториалната периферност и образователната интеграция

Периферността играе съществена роля в контекста на образователната интеграция на уязвими групи. В руралните райони на Пловдивска област се наблюдава кумулативен ефект на уязвимост, при който пространствената изолация се комбинира със социално-икономически фактори.

1.5. Пространствени различия: сравнителен анализ

Табл. 11. Сравнение между централни и периферни общини

Показател	Централни общини	Периферни общини
Достъп до образование	Висок	Ограничен
Заетост	По-висока	По-ниска
Демографска структура	По-балансирана	Застаряваща
Инфраструктура	Развита	Недостатъчна

Източник: НСИ

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В научен план езиковата структура на населението на руралните райони в Пловдивска област следва да се разглежда не само като демографска характеристика, а като социално-образователен фактор и индикатор. Образователните неравенства и социалната справедливост в образованието играят съществена структуроопределяща роля, което позволява езиковите различия да се интерпретират като част от по-широк механизъм на неравен достъп до качествено образование. В този смисъл езиковата бариера не е самостоятелна причина за образователна уязвимост, а се натрупва с бедност, нисък образователен статус на родителите, териториална периферност и ограничен достъп до подкрепящи услуги.

Политическият и институционален контекст също потвърждава значението на проблема. Стратегическата рамка за развитие на образованието 2021 – 2030 поставя акцент върху образователната интеграция на ученици от уязвими групи, включително роми, както и върху десегрегацията и подкрепящата среда. Това е особено приложимо за общини като Раковски, Стамболийски, Първомай, Перущица и Садово, където ромският майчин език има осезаемо присъствие, както и за Кричим и Куклен, където турският език е значим за част от локалната общност.

Езиковата структура на руралните райони в Пловдивска област е многопластова. Българският език е доминиращ, но турският и ромският майчин език формират локални езикови ареали. Тези ареали имат пряко значение за училищната готовност, комуникацията между училище и семейство и необходимостта от допълнителна подкрепа по български език. Следователно езиковата структура трябва да бъде включена като основен индикатор при анализа на образователната интеграция и социалното включване на уязвимите групи в руралните райони на Пловдивска област.

Настоящото изследване разглежда образователната интеграция като системен и многоизмерен инструмент за насърчаване на социалното включване на уязвими групи в руралните райони. Анализът е фокусиран върху ключови социални категории – деца от етнически малцинства, ученици от семейства с нисък социално-икономически статус, деца с ограничена езикова компетентност по официалния език и ученици в риск от преждевременно напускане на образователната система. В теоретичен план изследването се основава на концепции, свързани със социалното неравенство и културния капитал.

Резултатите показват, че образователните неравенства в руралните територии не могат да бъдат интерпретирани единствено през призмата на индивидуалните характеристики на учениците или техните семейства. Те представляват резултат от кумулативното въздействие на редица фактори – социално-икономически и етнокултурни. В този смисъл се потвърждава тезата за „ку-

мулативната уязвимост“, при която наслагването на неблагоприятни условия води до устойчиви модели на социално изключване.

В рамките на Пловдивска област се наблюдава ясно изразена вътрешнорегионална диференциация, при която общините, разположени в близост до урбанизирания център Пловдив, демонстрират по-добри показатели по отношение на достъпа до образование, докато периферните територии остават в неблагоприятна позиция.

Емпиричните данни от Национален статистически институт (Преброяване 2021) показват, че етническата, езиковата и религиозната структура на населението имат пряко отражение върху образователната интеграция. В руралните райони на Пловдивска област се наблюдава по-висока концентрация на ромско и турско население, при което фактори като билингвизъм, културни различия и социално-икономически ограничения влияят върху училищната адаптация и образователните резултати. В този контекст езиковата бариера следва да се разглежда не като изолирано явление, а като част от по-широк комплекс от социални неравенства.

Образователната интеграция в съвременния научен дискурс се дефинира като процес, който надхвърля формалното включване в образователната система и обхваща създаването на равнопоставени условия за участие, развитие и успешна образователна реализация. Тя предполага прилагането на интеркултурни образователни модели, индивидуализирани педагогически подходи и изграждане на подкрепяща училищна среда. Ключово значение има подготовката на педагогическите кадри за работа в мултикултурна и социално разнородна среда, както и внедряването на иновативни образователни практики.

В институционален план, Министерство на образованието и науката чрез стратегически документи поставя акцент върху приобщаващото образование като основен инструмент за намаляване на социалните неравенства. Стратегическата рамка за развитие на образованието (2021 – 2030) подчертава необходимостта от гарантиране на равен достъп до качествено образование, особено за учениците от уязвими групи и от рурални райони.

В заключение, образователната интеграция се утвърждава като ключов фактор за постигане на социална кохезия и устойчиво регионално и локално развитие. Въпреки значителния ѝ потенциал, нейното ефективно реализиране изисква комплексен и интегриран подход, включващ координация между образователни институции, местни власти, социални служби и гражданския сектор. Само чрез целенасочени политики, устойчиви инвестиции и териториално диференцирани мерки може да се преодолее възпроизвеждането на социалните неравенства в руралните райони

REFERENCES

Бузов, В. (2017). Проблеми на образователната интеграция на малцинствените етнокултурни общности в България. https://www.uni-vt.bg/userinfo/51/pub/13337/integracja.pdf

Грекова, М. (2007). „Етнически предразсъдъци и дискриминация: от сегрегация към „образователна интеграция” на деца от ромски произход в България“ В: *Иновативна социология.* София: УИ Св. Кл. Охридски.

Грекова, М. (2018). Защо е неуспешна политиката на „образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства“. В: Бояджиева, П., М. Канушев, М. Иванов (ред.). *Неравенства и социална (дез)интеграция: в търсене на заедност.* София: Издателство Изток-Запад.

Калоянова, Н., Циркова, Д. (2014). Интеграция на деца от малцинствени етнически групи. Център за образователни програми и социални инициативи, 2014.

Кючуков, Хр. (2010). Модели за образователна интеграция в малките населени места в България. https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE_%D0%9A%D1%8E%D1%87%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2.

Кючуков, Х. (2024). Ромската общност и приобщаващото образование: предизвикателства и възможности. *Сборник с доклади от конференция с международно участие* – София 13-14.03.2024 г.

Миленкова, В. (2004). Отпадането от училище. София: АИ Проф. Марин Дринов.

Миленкова, В. (2009). Българското училище във фокуса на неравенствата. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.

Нончев, А., П. Мондон, В. Миленкова. (2007). Причини за отпадане на децата от училище в България. София: Изток – Запад.

Патарчанов, Пл. (2017). Индустриално депресивни райони. С. 2017. с. 182

Патарчанов, Пл. (1998). Географски тенденции в пространствено-териториалното развитие на централните и периферните райони в България. Сборник доклади от научно-практическа конференция с международно участие „Проблемът „център – периферия“ – нов поглед, нова политика“. В. Търново, съставител Н. Янкова, под редакция на В. Аличкова, Изд. „Горекс Прес“, София, 1998. 35–42.

Патарчанов, Пл. (2009). Пространствени предизвикателства пред образованието в селските райони. Сборник доклади от научно-практическа конференция „Отрасловото многообразие – условие за устойчиво развитие на селските райони“. ВУЗК. В. Търново. 2009. 114–122.

Радомирска, К. (2024). Автореферат Класификация и социално-икономически профил на руралните (селските) райони в Югозападен район. София

Танака, Дж. (2000). Ромите в образователната система в България (проблемен анализ). София: IEP-OSI.

Тилкиджиев, Н., В. Миленкова, Т. Неделчева, С. Христова, К. Петкова, Н. Милева. (2009). Отпадащите роми. София: Издателство Изток-Запад.

Томова, И. (2006). Етничност и социално изключване. Ромите в посткомунистическия период. В: Сб. *Светове в социологията.* 2006. УИ Св. Климент Охридски (с. 537–560)

Черкезова, С. (2018). Миграционен опит и нагласи към образованието на българските роми. Население, 36 (1). София: ИИНЧ – БАН.

Янкова, М. (2016). Социални норми в ромските общности, които възпрепятстват достъпа на момичетата до образование и особено до средно образование. София, Детски фонд на ООН (УНИЦЕФ).

Министерство на образованието и науката (2013). Стратегия за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства. София: МОН.

Министерство на образованието и науката (2021). Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021–2030. София: МОН

Национален статистически институт (2021). Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България през 2021 г.

Национален статистически институт (2021). Етнокултурни характеристики на населението в област Пловдив.

Национален статистически институт (2021). Преброяване 2021: Данни за област Пловдив.

Национален статистически институт (2023). Образование в Република България.

Национален статистически институт (2024). Регионална статистика: Област Пловдив.

Kastreva, P., Patarchanova, Em. (2021). Creating Spatial Models of Demographic Processes Using Cluster Analysis for Demographic Policy Planning in Bulgaria. *Journal of Settlements and Spatial Planning*. vol. 12, no. 2. 2021. 119–130. Cluj University Press, Cluj-Napoca, Romania. DOI: 10.24193/JSSP.2021.2.05

Patarchanova, Em. (2019). Geodemographic Processes and Their Effects in Blagoevgrad Municipality. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 2019. vol. 10, no. 2. 167–177. Cluj University Press, Cluj-Napoca, Romania.

Patarchanova, Em. (2019). Social entrepreneurship - an instrument for social policy and social development of the rural areas. 19th international multidisciplinary scientific geoconference SGEM 2019. 30.06. – 06.07. 2019, Albena, *Conference Proceedings vol. 19, Ecology, Economics, Education and Legislation*. Issue 5.3 Environmental Economics, 2019. 661–668. DOI: 10.5593/sgem2019/5.3

За контакти:
Сияна Василева, докторант
Пламен Патарчанов, доцент, доктор
Служебен адрес: София 1000, бул. „Цариградско шосе“ № 64
СУ „Св. Климент Охридски“, Геолого-географски факултет
Катедра „Социално-икономическа география“,
Ел. поща: sisui_vasileva@abv.bg
Ел. поща: plamenp@gea.uni-sofia.bg